

Л.В. Рычкова (Гродна)

ЛЕКСІКА РЭЛІГІЙНАЙ ТЭМАТЫКІ Ў БЕЛАРУСКАМОЎНЫХ ТЭКСТАХ СМІ ГРОДЗЕНШЧЫНЫ І ЯЕ ЛЕКСІКАГРАФІЧНАЕ АДЛЮСТРАВАННЕ

У межах міжнароднага беларуска-расійскага праекта “Сацыяльна значымая лексіка тэрміналагічнага і прафесійнага характару ў рускай і беларускай мовах”, які рэалізуецца Інстытутам рускай мовы імя В.У. Вінаградава РАН з расійскага боку, а з беларускага боку – кафедрай агульнага і славянскага мовазнаўства Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы пры падтрымцы супрацоўнікаў Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, беларускімі навукоўцамі распрацоўваецца слоўнік сацыяльна значымай тэрміналогіі беларускай мовы, прызначаны для карыстальнікаў-неспецыялістаў. Сацыяльна значымай пры гэтым лічыцца, перш за ўсё, тая спецыяльная лексіка, якая адлюстроўвае сацыяльна-культурна абумоўленыя каштоўнасці менавіта беларускага шматэтнічнага і поліканфесійнага соцыуму. Гэта азначае, што сацыяпрагматычны аспект з’яўляецца вызначальным пры адборы спецыяльных лексем для будучага слоўніка.

Рэлігійныя каштоўнасці, традыцыйна ўласцівыя беларускаму менталітэту і духоўнасці беларусаў (дастаткова звярнуцца да ідыяматычнага фонду мовы, каб у гэтым упэўніцца), наўмысна жорстка выкрэсліваліся з шэрагу каштоўнасцей, што падтрымліваліся савецкай дзяржавай. Гэта відаць не толькі з атэістычнай прапаганды і кадрвай палітыкі ў дачыненні да вернікаў, але і са зместу агульнафілалагічных і спецыяльных тэрміналагічных тлумачальных слоўнікаў, што выдаваліся ў тыя часы і якімі і сёння па-ранейшаму карыстаюцца грамадзяне незалежнай Рэспублікі Беларусь, у якой, нарэшце, рэлігійныя каштоўнасці занялі адпаведнае сучаснай дэмакратычнай еўрапейскай краіне месца і свабода веравызнання абараняецца законам. Такім чынам, лексіка рэлігійнай тэматыкі, пэўна, павінна знайсці сваё месца ў слоўніку сацыяльна значымай беларускай спецыяльнай лексікі.

У падрыхтоўцы любога лексікаграфічнага выдання (і электронныя выданні тут не складаюць выключэння) найважнейшую ролю адыгрывае этап фарміравання ўласна слоўніка / лексікона, гэта значыць спісу тых адзінак, якія падлягаюць апісанню. Менавіта ад асаблівасцей гэтых адзінак у значнай ступені залежыць як мікраструктура, так і макраструктура будучага слоўніка. Пры гэтым “рашучым момантам для адбору тэрмінаў ... павінна быць не важнасць тэрміна ў сістэме паняццяў данай навукі або галіны тэхнікі, а яго грамадская роля” [4, с. 178] (тут і далей пераклад наш. – Л.Р.).

У адрозненне ад тых тлумачальных слоўнікаў беларускай мовы, якія складаліся ў савецкі час на ўзор рускамоўных слоўнікаў, што, на думку некаторых спецыялістаў, мела вынікам фармальнае капіраванне “ключавых характарыстык лепшых рускіх слоўнікаў у працэсе складання слоўнікаў беларускай мовы” [9, с. 39] (але было зусім магчымым з пункту гледжання фарміравання спісу адзінак для лексікаграфіравання, бо слоўнікі павінны былі трансліраваць тоесную сістэму каштоўнасцей савецкай дзяржавы), пры складанні слоўніка беларускай сацыяльна значымай лексікі нельга абапірацца на спіс лексічных адзінак расійскага боку, бо сістэмы каштоўнасцей Беларусі і Расіі з’яўляюцца блізкімі, але не тоеснымі. Акрамя агульных каштоўнасцей, ёсць таксама нацыянальныя, існаванне і падтрымка якіх абумоўлены канкрэтна-гістарычнымі і сацыяльна-культурнымі фактарамі, што фарміруюць дзяржаўны ландшафт Беларусі як маладой незалежнай дзяржавы з вялікай гісторыяй.

Асаблівасцю лексікі рэлігійнай тэматыкі з’яўляецца яе актыўнае ўжыванне ў сродках масавай інфармацыі, у грамадска-палітычных дакументах і ў мастацкай літаратуры. Разам з іншай спецыяльнай лексікай яна ў той ці іншай ступені ўключаецца ў агульнафілалагічныя (лінгвістычныя) слоўнікі развітых нацыянальных моў, у тым ліку ў тлумачальныя слоўнікі, якія адрасаваны “шырокаму колу карыстальнікаў” [1, с. 55]. Тым не менш, пакуль не вызначаны статус і характар спецыяльнай лексікі, што падлягае ўключэнню ў тлумачальныя слоўнікі, як і “правілы” яе лексікаграфічнага апісання.

Для тлумачальных слоўнікаў, адрасаваных “шырокаму колу карыстальнікаў”, важным фактарам, што спрыяе правільнаму разуменню лексемы, з’яўляецца наяўнасць аўтэнтычнага ілюстрацыйнага моўнага матэрыялу, які адлюстроўвае функцыянаванне той адзінкі, што тлумачыцца, непасрэдна ў тэксце. Такім моўным матэрыялам для лексікі рэлігійнай тэматыкі ва ўмовах сучаснай Беларусі служаць тэксты СМІ. Аб’ектыўнасць аббору лексічных адзінак можа быць забяспечана выкарыстаннем корпусных тэхналогій. Для Гродзеншчыны гэта стала магчымым, таму што ў межах супрацоўніцтва з аддзелам корпуснай лінгвістыкі і лінгвістычнай паэтыкі Інстытута рускай мовы імя В.У. Вінаградава РАН (непасрэднымі стваральнікамі Нацыянальнага корпуса рускай мовы) на працягу 2013 – 2015 гг. вучонымі кафедры агульнага і славянскага мовазнаўства Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы быў створаны ілюстрацыйны лінгвістычны корпус на матэрыяле рэгіянальных СМІ аб’ёмам каля 2111000 словаўжыванняў (далей – Корпус). Корпус уяўляе сабой арыгінальны электронны моўны рэсурс, у якім цалкам захавалася адпаведнасць зыходнаму моўнаму матэрыялу, таму яго можна лічыць аўтэнтычным у дачыненні да узусу ўзаемадзеяння моў у гродзенскіх СМІ. Як адзначала вядомая расійская даследчыца Г.П. Нешчыменка, узус СМІ “наглядна адлюстроўвае рух моўнай матэрыі, а таксама новыя тэндэнцыі ў развіцці моўнай сітуацыі, дакладна рэагуе на

змяненні сацыяльных і генерацыйных прапорцый у грамадстве, на прагрэс у навукова-тэхнічным аснашчэнні інфармацыйна-камунікатыўных кантактаў як ва ўнутрыэтнічнай, так і ў міжэтнічнай прасторы” [3, с. 98].

Калі не лічыць нешматлікіх украпленняў польскай, англійскай, лацінскай і некаторых іншых моў (больш падрабязна гл. у [5]), Корпус можна лічыць двухмоўным (руска-беларускім) электронным паўнатэкставым рэсурсам, беларускамоўная частка якога не перавышае 800000 словаўжыванняў. Асаблівасцю Корпуса з’яўляецца яго змешаны характар: у рускамоўных тэкстах могуць назірацца беларускамоўныя ўкрапленні, а ў беларускамоўных тэкстах – рускамоўныя. Пры гэтым адлюстроўваюцца асаблівасці маўлення, якія “характэрны для маўлення менавіта адукаваных людзей, якія валодаюць нормамі” [2, с. 189], факты “трасянкі” сустракаюцца даволі рэдка. Апошняя, тым не менш, назіраецца ў такіх выпадках, “калі элементы абедзвюх моў дасягаюць такой ступені змешанасці, што ўтвараюць ужо трэцюю якасць, не толькі пазбаўленую нарматыўнасці, але і такую, якая не мае яшчэ свайго ўласнага узусу, гэта значыць, што яе можна апісваць выключна як з’яву ідыялектную” [10, с. 91].

Паколькі Корпус з’яўляецца размечаным моўным рэсурсам (пра гэта больш падрабязна гл. у [6]), для пошуку патэнцыяльных тэкстаў, што змяшчаюць лексіку рэлігійнай тэматыкі, былі выкарыстаны магчымасці менавіта тэматычнай разметкі. Тэксты выключна рэлігійнай тэматыкі сустрэліся толькі ў чатырох выданнях з тых, што ўключаны ў Корпус, (падаюцца ў алфавітным парадку): “Астравецкая праўда”, “Бераставіцкая газета”, “Іўеўскі край”, “Свіслацкая газета”. Найбольш актыўна адлюстроўваюць рэлігійную тэматыку “Бераставіцкая газета” (на беларускай і рускай мовах) і “Свіслацкая газета” (на рускай і – менш – на беларускай мове). Па змесце тэксты размеркаваліся толькі па дзвюх хрысціянскіх канфесіях: каталіцтва (выключна беларускамоўныя тэксты з элементамі лаціны) і праваслаўе (выключна рускамоўныя тэксты). Не адлюстроўваюць разнастайнасць канфесій, уласціваю сучаснай Беларусі, “Астравецкая праўда” і “Іўеўскі край” (былі знойдзены выключна беларускамоўныя тэксты, звязаныя з каталіцтвам). Асабліва дзіўна гэта для газеты “Іўеўскі край”, паколькі Іўеўскі раён – гэта спрадвечнае месца пасялення беларускіх татар, і нават у гады савецкай улады там дзейнічала мусульманская мячэць.

Наступным крокам аналізу з’явілася стварэнне частотных слоўнікаў на падставе беларускамоўнай часткі Корпуса. Уручную былі прагледжаны частотныя спісы словаўжыванняў, што дазволіла высветліць наступнае: 1) значную перавагу спецыяльнай лексікі, звязанай з касцёлам (пры гэтым абсалютным “частотным” лідарам з’яўляецца постаць *ксяндза*), у параўнанні з іншымі веравызнаннямі; 2) наяўнасць спецыяльнай лексікі агульнарэлігійнага плана (*рэлігія, канфесія, малітва, паломніцтва,*

місіянер і інш.); 3) шматлікую групу спецыяльных лексем, агульных для хрысціянства (*бог, багародзіца, біблія, царква, епіскап, святар, вікарыі, епархія, уваскрэсенне* і мн. інш., у тым ліку прэцэдэнтныя імёны; сярод рэлігійных свят найбольш асветлена *Пасха* і ў меншай ступені – *Ражство*); 4) даволі прадстаўнічую групу лексікі, звязаную з праваслаўем (*іерэй, псалтыр, бацюшка* і інш.); наяўнасць невялікага кола лексем мусульманскай тэматыкі (*Мухамед, мячэць, імам, муфцій* – адзначым, што Глумачальны слоўнік беларускай мовы дае варыянт *муфтый* [7] – і інш.); 5) нешматлікасьць лексікі, што звязана з яўрэйскай рэлігіяй (*іўдзейскі, гасанна* – нарматыўнае: *асанна, шабас, хэдэр* – у Глумачальным слоўніку беларускай мовы *хедар* [8]); 6) толькі згадваюцца такія рэлігійныя плыні, як пратэстантызм (*пратэстанты*) і грэка-католікі (*грэка-каталіцкая*); 7) даволі пашыранай з’яўляецца група лексем, што адлюстроўвае традыцыі, якія ўзыходзяць да часоў політэізму.

Зварот да агульнага частотнага спісу словаформаў дазволіў таксама вызначыць усе выпадкі арфаграфічнай варыятыўнасці ў перадачы прэцэдэнтных імёнаў і назваў, што таксама трэба будзе адзначыць у слоўніку сацыяльна значымай беларускай спецыяльнай лексікі.

Падрыхтавана ў межах навуковага праекта, які выконваецца пры падтрымцы БРФФД (грант Г15Р-29).

Літаратура

1. Крысін, Л.П. Терминологическая лексика в современных лингвистических словарях / Л.П. Крысін // Терминология и знание: материалы II Междунар. симпозиума, Москва, 21 – 22 мая 2010 г. – М.: Азбуковник, 2010. – С. 54–62.
2. Мечковская, Н.Б. Постсоветский русский язык: новые черты в социолингвистическом статусе / Н.Б. Мечковская // Мовы і культуры Беларусі: Нарысы. – Мінск, 2008. – С. 178 – 195.
3. Нешименко, Г.П. Динамика речевого стандарта современной публичной вербальной коммуникации: проблемы, тенденции развития / Г. П. Нешименко // Вопросы языкознания, 2001. – № 1. – С. 98–132.
4. Ожегов, С.И. Лексикология. Лексикография. Культура речи / С. И. Ожегов. – М.: Высш. школа, 1974. – 352 с.
5. Рычкова, Л.В. «Диалог» языков на страницах СМИ Гродненщины [Электронный ресурс] / Л.В. Рычкова, А.Ю. Станкевич // Актуальные проблемы теории дискурса: материалы Междунар. электр. конф., Актюбинск, 30 мая 2014 г. / «Actual problems of the theory of discourse» proceedings of the international scientific e-conference, May 30, 2014. – Актобе: Актюбинский региональный гос. ун-т им. К. Журбанова. – С. 51–61. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://arsu.kz/sites/default/files/docs/sbornik_30062014.pdf. – Дата доступа: 07.06.2014.
6. Рычкова, Л.В. Многоцелевой лингвистический корпус региональных СМИ / Л.В. Рычкова, А.Ю. Станкевич // Информационно-коммуникативные технологии в лингвистике, лингводидактике и межкультурной коммуникации: сб. науч. ст. – Вып. 6. – М-во образования и науки РФ [и др.]; под ред. А.Л. Назаренко. – М.: Центр Дистанц. Образования: Факультет иностр. яз. и регионоведения МГУ им. М.В. Ломоносова; Изд-во «Университетская книга», 2014. – С. 488 – 497.

7. Глумачальны слоўнік беларускай мовы. – Т. 3. – Мінск: Галоўная рэдакцыя Беларускай савецкай энцыклапедыі, 1979. – С. 184.

8. Глумачальны слоўнік беларускай мовы. – Т. 5. (Кн. 2). – Мінск: Выдавецтва ”Беларуская савецкая энцыклапедыя імя Петруся Броўкі”, 1994. – С. 191.

9. Щербин, В.К. История и перспективы развития белорусской лексикографической традиции / В.К. Щербин // Теория и история славянской лексикографии. Научные материалы к XIV съезду славистов. – М.: ИРЯ РАН, 2008. – С. 11 – 43.

10. Smułkowa, E. Dwujęzyczność po białorusku: bilingwizm, dygłósja, czy coś innego? / E. Smułkowa // Język i tożsamość na pograniczu kultur. – Białystok, 2000. – S. 90–100.

Репозиторий ВГУ